

ISSN 2591-1201

LETNIK 10 • 2026 • ŠTEVILKA 1

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik /Published by

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva /Address of the editorial board

Tivolska 42, 1000 Ljubljana, Slovenija

Odgovorni urednik /Managing editor

dr. Tomaž Ivešić (Slovenija)

Glavni urednik /Editor-in-chief

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Tehnična urednica /Technical editor

Petra Grabrovec (Slovenija)

Uredniški odbor /Editorial board

dr. Matic Batič (Slovenija), dr. Jakub Beneš (Združeno kraljestvo), dr. Pavlina Bobič (Slovenija), dr. Lucia Ceci (Italija), dr. Bojan Dimitrijević (Srbija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Adam Hudek (Slovaška), dr. David Hazemali (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Peter Lieb (Nemčija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija)

Spletni naslov /Website

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

Redakcija je številke je bila zaključena 20. 5. 2026.

Publikacija izhaja s finančno podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Lektoriranje in prevod povzetkov

MODUS TOLLENS, Tadej Todorović s.p. in TransLAB, Andraž Banko s.p.

Oblikovanje in prelom

S. B.

Tisk

Itagraf, d. o. o.

Naklada

100 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m e

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 10 • 2026 • ŠTEVILKA 1

VSEBINA

Razprave

Rok Filipčič

*Delovanje partizanskih pomorščakov na Slovenskem
v zaključnem letu vojne*

9

Klemen Kocjančič

*From Freedom Fighters to Imperialistic Agents:
Slovenian Members of the French Foreign Legion
during the Second World War and in Post-War Yugoslavia*

33

Domagoj Novosel

Mons. Leopold Rusan i župa Remete 1944. – 1945.

55

Mateja Čoh Kladnik

Sodna represija in obračun s političnimi nasprotniki poleti 1945

77

Jelka Piškurić

*Kazenske ustanove po koncu druge svetovne vojne
in njihova vloga pri pregonu političnih nasprotnikov*

113

Branimir Furlan

*Odvračanje kot iluzija ali uporaben koncept obrambe
majhnih držav? Študija primera osamosvojitve Slovenije*

145

Ob jubileju

Mateja Čoh Kladnik
Ob jubileju dr. Milka Mikole

169

Poročila s konferenc

Mirjam Dujo Jurjevčič in Neža Strajnar
*Oblast, ideologije in manjšine: etnične in verske skupnosti
med Srednjo Evropo in Balkanom (1941–1989)*

175

Recenzije

Renato Podbersič ml.
*Carlo Spartaco Capogreco, I campi di Salò:
Internamento ebraico e Shoah in Italia,
Einaudi Storia, Torino 2025*

177

Jelka Piškurić
*Vida Milošević Arnold, Mojca Šorn,
Ida Leonida Gnidovec in Tanja Velagić(ur.),
Spomini še živijo II, Sophia, Inštitut za
novejšo zgodovino, Ljubljana 2025*

187

R a z p r a v e

1.01 izvirni znanstveni članek

DOI: 10.55692/D.18564.26.1

CC BY-NC-ND 4.0

Rok Filipčič*

Delovanje partizanskih pomorščakov na Slovenskem v zaključnem letu vojne

Izvleček

Prispevek na podlagi virov in literature obravnava delovanje partizanskih mornariških enot na slovenskem ozemlju v zaključnem letu druge svetovne vojne. Partizanska mornarica v okviru narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije je bila ustanovljena jeseni 1943. Na slovenskem ozemlju pa je bila prva mornariška enota ustanovljena šele slabo leto kasneje. Razlog za ustanovitev lahko iščemo v bojazni vodstva narodnoosvobodilnega gibanja pred morebitnim nepriznanjem pravice slovenskega in hrvaškega naroda do krajev v Istri in na Primorskem s strani anglo-ameriških sil. Mornariške enote na Slovenskem so večino svojega obstoja delovale kot pehotne enote na planotah nad Vipavsko dolino ter v slovenski Istri. Udeležene so bile tudi v nekaterih najbolj intenzivnih ofenzivah nemških enot, v katerih so te želele odstraniti »partizansko nevarnost« v zaledju severnega Jadrana. V zaključni fazi druge svetovne vojne pa so se aktivno vključile v osvobajanje slovenskih obalnih krajev.

KLJUČNE BESEDE: *druga svetovna vojna, 1945, Slovenija, partizanska mornarica*

* Rok Filipčič, univ. dipl. zgod., muzejski svetovalec, Vojaški muzej Slovenske vojske, Engelsova ulica 15, SI-2000 Maribor, rok.filipcic@mors.si, ORCID: 0009-0003-2500-5561.

Abstract

The paper deals with the operations of Partisan naval units in Slovenia in the final year of the Second World War, based on sources and literature. As part of the National Liberation Army of Yugoslavia, the Partisan Navy was established in the autumn of 1943. In Slovenia, the first naval unit was established only almost a year later. The reason for its establishment can be found in the national liberation movement's fear that Anglo-American forces might not acknowledge the right of the Slovenian and Croatian nations to towns and villages in Istria and the Littoral. For most of their existence, the naval units in Slovenia operated as infantry units on the plateaus above the Vipava valley and in Slovenian Istria. They were also involved in some of the most intensive offensives by German forces aimed at removing the "Partisan threat" in the hinterland of the North Adriatic. In the concluding phase of the Second World War, the units actively took part in liberating Slovenian towns and villages on the coast.

KEYWORDS: *Second World War, 1945, Slovenia, Partisan navy*

Uvod

Narodnoosvobodilni boj se je na obalah Slovenskega primorja in njegovem priobalnem pasu razvijal pod drugačnimi pogoji in v drugačnem tempu kot v preostalem delu vzhodnega Jadrana. Med tem, ko so se prve bojne akcije partizanov na Jadranskem morju začele že poleti 1941, je bilo potrebno v Sloveniji počakati na ustanovitev partizanskih pomorskih enot do leta 1944. Kljub zaostanku v razvoju pa so slovenski partizanski pomorščaki aktivno sodelovali v osvobajanju slovenskega ozemlja v zadnjem letu druge svetovne vojne.

Za začetek narodnoosvobodilnega boja na Jadranu bi lahko šteli julij 1941. V prvi polovici meseca so partizani preprečili izkrcanje italijanskih pehotnih enot v Petrovcu. Italijanska stran je imela v tej akciji dvanajst mrtvih in trinajst ranjenih vojakov.¹ V istem obdobju so partizani na Skadrskem jezeru zajeli nekaj ladij s posadko vred. Z eno od njih je bilo poslanih

1 »Izveštaj komande kr. karabinjera 14. armijskega korpusa od 16. jula 1941 o događajima u Crnoj gori od 13. do 16. jula 1941,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom XIII, knjiga 1, odg. ur. Miloš Krstić (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1969), 151.

iz Virpazarja v Skader 46 zajetih italijanskih vojakov, ki so bili zamenjani za sanitetni material in hrano.² Sledilo je še več akcij manjših partizanskih pomorskih enot. Situacija na bojišču namreč še ni dovoljevala ustanovitve večjih enot. Po nizu akcij partizanskih pomorščakov je Vrhovni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije (VŠ NOV in POJ) izdal štabu IV. operativne cone Hrvaške ukaz o ustanovitvi Sekcije za vojno mornarico kot organa cone. Naloga sekcije je med drugim bila, da izvede prostovoljno mobilizacijo mornarjev, mornariških častnikov in podčastnikov z namenom, da se ustanovijo mornariški odredi na Jadranu.³

Pomembno prelomnico v narodnoosvobodilnem boju je predstavljala kapitulacija Italije septembra 1943. Vrhovno poveljstvo nemške vojske je kapitulacijo pričakovalo in bilo nanjo pripravljeno. Že konec julija 1943 je nemško vrhovno poveljstvo združilo vse dotedanje operativne načrte v nov načrt »Achse«. Hitler se je odločil, da bo večino novih sil poslal v osrednji del Balkana, od koder bi posredovale ob morebitnem zavezniškem izkrcanju na vzhodni jadranski obali. Načrt se je začel izvajati 8. septembra 1943 ob 21. uri.⁴ Po nemški zasedbi italijanskega okupacijskega območja sta bila zahodni in severni Jadran podrejena poveljniku Nemške mornariške komande za Italijo,⁵ Dalmacija in južni Jadran pa poveljniku Jadrana.⁶ 1. oktobra 1943 je bila organizacija nekoliko preurejena, severni Jadran je prišel pod pristojnost poveljnika Jadrana.⁷

18. oktobra 1943 je VŠ NOV in POJ ustanovil Mornarico NOVJ. Na dolžnost poveljnika mornarice je bil imenovan Srečko Manola, na položaj načelnika štaba pa Velimir Škorpik. 24. oktobra je VŠ NOV in POJ izdal novo odredbo, s katero je bil na dolžnost poveljnika mornarice imenovan Josip Černy, Srečko Manola je postal njegov namestnik, Uroš Manderšič

2 Jovan Vasiljević, *Mornarica narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije* (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1972), 34.

3 »Naređenje Vrhovnog komandanta NOV in PO Jugoslavije od 18. decembra 1942 god. štabu Četvrte operativne zone Hrvatske o formiranju Sekcije za ratnu mornaricu pri štabu i njenim zadacima,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VIII, knjiga 1, odg. ur. Fabijan Trgo, (Beograd: Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1959), 13.

4 Tone Ferenc, »Kapitulacija italijanske vojske v Jugoslaviji,« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 23, št. 1/2 (1983): 141–42; Vasiljević, *Mornarica narodnooslobodilačke vojske*, 108.

5 Nem.: *Deutsches Marine-Kommando Italien*.

6 Nem.: *Kommandierender Admiral Adria*.

7 Rok Filipčič, »Mornariški odred NOVJ Koper,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 3 (2010): 39.

pa je prevzel dolžnost načelnika štaba. Štab mornarice je bil podrejen VIII. korpusu NOV in POJ.⁸

Da bi bilo poveljevanje partizanskim mornariškim enotam učinkovitejše, je bilo med rekama Sočo in Bojano formiranih pet pomorsko-obalnih sektorjev (POS). I. POS je obsegal Slovensko primorje, Istro, Kvarnerske otoke do črte Starigrad, vključno z otokoma Grujico in Rabom; II. POS je bil južno od te linije pa do rta Ploče; med rtom Ploče in otokom Hvarom je bil III. POS; IV. POS je zajemal območje južne Dalmacije do Boke Kotorske; V. POS pa od tu do reke Bojane.⁹ 10. novembra 1943 je bila opravljena nova razdelitev obale. Namesto petih pomorsko-obalnih sektorjev jih je bilo poslej šest: I. POS (tržaški), II. POS (kvarnerski), III. POS (zadarsko-šibeniški), IV. POS (splitski), V. POS (pelješki) ter VI. POS (bokeljski). I. POS, ki je obsegal območje med Sočo in Limskim kanalom, ter VI. POS nista bila povezana s preostalo vzhodno jadransko obalo, saj sta bila novembra 1943 še v rokah nemške vojske. Morebitne naloge v teh dveh sektorjih bi izpolnili pripadniki sosednjih pomorsko-obalnih sektorjev.¹⁰

V drugi polovici leta 1944 se je položaj na evropskih bojiščih vse bolj obračal v korist protinemške koalicije. Junija je prišlo do izkrcanja anglo-ameriških sil v Normandiji. Sredi septembra so zavezniške sile v bitki za Rimini (operacija Oliva) prebile gotsko linijo, vendar pa je nato njihov prodor nekoliko zastal. Ni jim uspelo prekoračiti reke Pad. Ta zastoj so v poveljstvu nemške vojske razumeli kot možne priprave na izkrcanje v zaledju svojih sil, med drugim v Tržaškem zalivu in Istri.¹¹ Nemški strah pred izkrcanjem v severnem Jadranu ni bil neosnovan. Po zmagi v Afriki so imeli britanski vojaški in politični krogi Istro nenehno pred očmi. Winston Churchill se je zavzemal za amfibijski vpad iz Ancone ali Benetk v Istro, od tam pa bi po uspešnem izkrcanju napredovali proti Madžarski in Avstriji.

8 »Naredba Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije od 24. oktobra 1943 god. o postavljanju komandnog kadra mornarice,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VIII, knjiga 1, odg. ur. Fabijan Trgo (Beograd: Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1959), 126.

9 Janez Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki* (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1974), 130.

10 »Izveštaj štaba Mornarice NOVJ od 10. novembra 1943. god štabu Osmog korpusa NOVJ o organizaciji mornarice,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VIII, knjiga 1, odg. ur. Fabijan Trgo (Beograd: Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1959), 198–99.

11 Aldo Pirihi, *Pomlad na obali: Komanda mesta Koper* (Koper: Občinski odbor ZZB NOV, Domicilni odbor Komande mesta Koper, 1990), 107.

Na ta način bi Britanci dosegli, da ne bi vsa srednja in južna Evropa prišla pod sovjetski vpliv. Glede izkrcanja v Istri sta Tito in Churchill govorila 12. in 13. avgusta 1944 na sestanku v južni Italiji. Tito je sogovorniku dal vedeti, da bi v primeru operacije proti Istri sodelovale partizanske enote iz Slovenije in Hrvaške.¹²

Že 4. marca 1944 so v poveljstvu mornarice razmišljali o ustanovitvi I. POS, kjer bi kot organizator deloval kapetan Franc Potočnik. V Glavnem štabu Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (GŠ NOV in POS) naj bi mu dali na razpolago vse častnike, podčastnike in mornarje bivše jugoslovanske mornarice.¹³ VŠ NOV in POJ je na predlog odgovoril negativno in ukazal, naj kapetan Franc Potočnik ostane na svoji dotedanji dolžnosti.¹⁴ Do spremembe v odnosu do ustanovitve I. POS je prišlo po pogovorih med Titom in Churchillom. V vodstvu jugoslovanskega osvobodilnega gibanja se je pojavil strah, da želijo Britanci slovenskemu in hrvaškemu narodu odreči pravico do priključitve Istre in primorskih pokrajin k Jugoslaviji. Že oktobra 1943 je bil namreč na Zboru odposlancev slovenskega naroda sprejet sklep o priključitvi Slovenskega primorja Sloveniji. Ustanovitev mornariških enot, ki bi v omenjenem delu Jadrana prevzele vojno-pomorsko oblast, se je pokazala kot nujnost. Sledil je ukaz VŠ NOV in POJ z dne 30. avgusta 1944, ki je govoril o ustanovitvi mornariških enot na obalnem pasu med Sočo in Limskim kanalom.¹⁵

12 Dušan Biber, *Tito – Churchill: strogo tajno* (Ljubljana: Delo, 1981), 275, 280, 309; Nadja Terčon, *Usidrali smo se na morje: vzpostavitev slovenskega pomorstva 1945–1958* (Piran: Pomorski muzej – Museo del mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano, 2015), 56.

13 »Izvod iz knjige depeša štaba mornarice upučenih Vrhovnom štabu NOV i PO Jugoslavije u februaru i martu 1944,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VIII, knjiga 2, odg. ur. Fabijan Trgo (Beograd: Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1961), 167.

14 »Izvod iz knjige depeša mornarice NOV Jugoslavije primljenih od Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije u februaru i martu 1944 godine,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VIII, knjiga 2, odg. ur. Fabijan Trgo (Beograd: Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1961), 162.

15 Zdravko Klanjšček, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943–1945* (Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1999), 191; Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 503.

Mornariška grupa pri IX. korpusu in Mornariški odred

Konec septembra 1944 sta na položaj štaba IX. korpusa na Lokvah prispela majorja Janez Tomšič in Slavko Kavšek.¹⁶ Tam ju je že pričakovala skupina mornarjev, ki so bili izbrani iz različnih enot. Sledila je ustanovitev Mornariške grupe pri IX. korpusu pod poveljstvom majorja Janeza Tomšiča, ki je imela nalogo izvesti organizacijske in kadrovske priprave za ustanovitev I. POS, izbrati mornariški in strokovni kader in formirati mornariške enote.¹⁷ Kader za nastajajoče mornariške naj bi prišel iz drugih partizanskih enot. Sklenjeno je bilo tudi, da Mornariška grupa do prihoda prvih mornarjev ostane pri štabu IX. korpusa, nato pa se od njega izdvoji, a ostane v bližini štaba. Dne 26. septembra 1944 je prišlo do spremembe meje med I. in II. POS. K slednjemu je bil pripojen obalni pas med Limskim kanalom in izlivom reke Mirne.¹⁸

Da bi Mornariška grupa dobila vpogled v situacijo v Trstu, ki je bilo največje pristanišče v severnem Jadranu, je bil 29. septembra poročnik Ratko Pečovnik poslan na obveščevalno točko IX. korpusa, kjer je pričel s zbiranjem informacij, zanimivih za mornarico, in s širjenjem obveščevalne mreže. Konec leta 1944 je izvedel premik v samo mesto, kjer je pričel z oblikovanjem skupin za preprečitev rušenja pristaniških objektov ter s pripravami za ustanovitev luške kapitanije.¹⁹ Kmalu se mu je pridružil tudi Adolf Kalčič, pomorski častnik, ki je bil odgovoren za vsa vprašanja v zvezi s pomorskim prometom v tržaški luki.²⁰

16 »Izveštaj delegata mornarice pri Glavnem štabu NOV i PO Slovenije od 12. oktobra 1944. štabu mornarice NOV Jugoslavije o radu Mornaričke grupe pri devetom korpusu NOV Jugoslavije,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VIII, knjiga 3, odg. ur. Fabijan Trgo (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1961), 189.

17 Zdravko Marenčič, »Mornariški odred NOVJ Koper,« *Slovensko morje in zaledje* 7, št. 6/7 (1984): 10.

18 »Obavještenje štaba mornarice NOV Jugoslavije od 28. septembra 1944. štabu četvrtog pomorskog obalskog sektora o izmjeni granice između prvog i drugog obalskog sektora,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom VIII, knjiga 3, odg. ur. Fabijan Trgo (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1961), 115.

19 Arhiv Republike Slovenije (ARS), SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1387, Učešče Mornaričke grupe IX. korpusa u borbama za oslobođenje slovenačkog Primorja, 2; »Poročilo Mornariške skupine pri IX. korpusu NOVJ z dne 13. januarja 1945 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije o organizaciji in dosedanjem delu,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem*, knjiga 1 (18), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc (Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede, 1995), 290–91.

20 ARS, SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1402, Poročilo Janeza Tomšiča o delu na področju I. POS-a štabu jugoslovanske mornarice, 8. 3. 1945.

8. oktobra 1944 so nemške enote pričele z ofenzivo »Partisanenwoche«. Mornariška grupa se je bila prisiljena s štabom IX. korpusa in nekaterimi drugimi skupinami umakniti z Lokev na Kozje stene v Trnovskem gozdu. V ofenzivi je bilo udeleženih približno 3500 nemških vojakov ter nekaterih kolaborantskih enot, ki jih je spremljalo 15 tankov in nekaj drugih vozil.²¹ Ofenziva je bila bolj kot proti enotam IX. korpusa usmerjena proti civilnemu prebivalstvu. S požiganjem hiš in drugim nasiljem so želeli Nemci doseči, da bi se civilno prebivalstvo odvrnilo od partizanskega gibanja.

Mornarji so v Mornariško grupo pričeli prihajati sredi oktobra 1944. Borci, ki so prihajali v grupo, so bili neprimerno opremljeni za zimske razmere, bosí, brez zimskih plaščev. Mnogi so bili tudi brez orožja.²² Njihovo število je kmalu tako naraslo, da se je Mornariška grupa osamosvojila od štaba IX. korpusa. Iz prispelih mornarjev je bila 1. novembra 1944 ustanovljena prva mornariška četa, ki jo je sestavljalo 35 partizanov. Poveljnik čete je postal Janez Papler, njen politični komisar pa Rudi Zupan.²³ 1. decembra 1944 je major Janez Tomšič pripravil dopis štabu IX. korpusa, v katerem je predstavil naloge in potrebe Mornariške grupe. Mornariške enote naj bi na področju I. POS skrbele za prevzem mornariških zgradb in objektov, vzpostavitev pomorskega prometa, prevzem ladjevja, zavarovanje obale in pristanišč, vzpostavitev službe zvez na obali, prevzem obalne artilerije ter mobilizacijo pomorščakov in pomorskih strokovnjakov. Tedaj je Mornariško grupo sestavljalo 111 pripadnikov, od katerih jih 30 ni bilo sposobnih za operativne naloge. V poveljstvu grupe so pričakovali, da bo število pripadnikov naraslo na 240 za boj sposobnih partizanov. Pojavile so se tudi zamisli, da bi se formirala mornariška brigada, ki pa bi bila začasno uvrščena v operativne enote IX. korpusa.

21 »Relacija štaba 9. korpusa NOVJ od 18. oktobra 1944. dostavljena Glavnom štabu NOV i PO Slovenije o borbama na Trnovskoj planoti,« v: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, Tom VI, knjiga 16, ur. Fabijan Trgo (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1969), 869–70; Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 513.

22 »Poročilo Mornariške skupine pri IX. korpusu NOVJ z dne 13. januarja 1945,« 293.

23 ARS, SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1387, Učešče Mornaričke grupe IX. korpusa u borbama za oslobođenje slovenačkog Primorja, 2–3; Franjo Bavec-Branko, *Bazoviška brigada* (Ljubljana: Odbor Bazoviške brigade in Partizanska knjiga, 1970), 437–38; Klanjšček, *Deveti korpus*, 192.

Po osvoboditvi Primorske bi se brigada razformirala v enote, ki so bile po formaciji predvidene za I. POS.²⁴

Poveljstvo IX. korpusa se je strinjalo s predlogom Mornariške grupe za ustanovitev brigade in pobudo posredovalo GŠ NOV in POS. Sočasno je poveljstvo Mornariške grupe pobudo poslalo tudi poveljstvu Mornarice NOVJ. Slednje se je strinjalo, a ne z ustanovitvijo brigade, temveč odreda: »Soglašamo. Formirajte mornariški odred v sestavi divizije, ki deluje na območju Slovenskega primorja, a ne samostojno brigado. Naloge ostanejo iste. Sporočite izvršitev!«²⁵ GŠ NOV in POS se je strinjal z ustanovitvijo brigade, a poveljstvo Mornariške grupe je medtem na podlagi usmeritve poveljstva Mornarice NOVJ že predlagalo ustanovitev odreda. Major Janez Tomšič je v poročilu z dne 9. januar 1945 poročal, da je bil »na podlagi odobritve Glavnega štaba NOV in PO Slovenije in povelja štaba Mornarice NOVJ formiran Mornariški odred 1. Pomorskega Obalnega Sektorja«.²⁶ Štab odreda so predstavljali poveljnik kapetan Ludvik Bradeško, politični komisar Dušan Ravhekar, pomočnik političnega komisarja Rudi Zupan ter operativni častnik podporočnik Nikolaj Safonov.

Na operativnem področju, na katerem je delovala Mornariška grupa, je prišlo konec leta 1944 do nekaterih sprememb. Zaradi ofenzive Rdeče armade je bilo na vzhodno fronto poslanih nekaj nemških enot. Je pa bilo to ozemlje zaradi svoje lege, bližine italijanskega bojišča in komunikacij, ki so vodile do tja, za nemško vojsko zelo pomembno. Zato so na Primorsko prišle nekatere kolaborantske enote, ki so nadomestile tiste enote, ki so odšle. Po podatkih korpusnih obveščevalcev se je v nemških garnizijah na področju med Gorico, Pivko ter obalo med reko Mirno in zalivom Žavljje pri Trstu v tistem času nahajalo več kot 35.000 pripadnikov raznih vojaških enot.²⁷

Stanje na terenu je v začetku leta 1945 nakazovalo potrebo po ustanovitvi posebnega centra, ki bi zbiral obveščevalne podatke v Koprskem in Tržaškem zalivu ter na območju Tržiča (Monfalcone) in jih posredoval poveljstvu Mornariške grupe. V ta namen je bila na Kras poslana posebna patrolja, ki je imela nalogo preučiti možnosti za ustanovitev informativnega centra. Na osnovi pozitivnih ugotovitev je štab IX. korpusa sprejel od-

24 ARS, SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1400, Pregled nalog in potreb Mornariške grupe, 1. 12. 1944.

25 Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 621.

26 ARS, SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1401, Mornariška grupa pri IX. korpusu NOV in POJ, dokument št. 39, 9. 1. 1945.

27 ARS, SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1393, Pregled neprijateljskih garniziona na sektorju slov. Primorja na dan 26. jan. 1945.

ločitev o ustanovitvi Mornariškega informativnega centra. Za vodjo centra je bil imenovan Mario Segolin, ki se je 19. januarja 1945 s petimi soborci odpravil iz Gorenje Trebuše v Rubije pri Komnu, kjer je bil pripravljen prvi bunker Mornariškega informativnega centra. Kasneje se je sedež informativnega centra preselil v Škofe pri Komnu in na Krasu se je začela razvijati mornariška obveščevalna mreža, ki je pridobila številne pomembne podatke o stanju na terenu.²⁸

23. januarja 1945 je prišlo do spremembe v formaciji Mornariškega odreda. Ta se je preimenoval v 1. bataljon pomorske pehote I. POS-a. Postal je del XXX. divizije, kateri je bil operativno, disciplinsko in ekonomsko podrejen, v strokovnem pogledu pa je bil bataljon podrejen I. POS-u.²⁹ Slab teden kasneje, 28. januarja 1945, je na podlagi odobritve štaba IX. korpusa prišlo do ponovnega oblikovanja Mornariškega odreda. Za v. d. poveljnika odreda je bil imenovan Ratko Kosmač, politični komisar je postal Dušan Ravhekar, za v. d. namestnika poveljnika je bil imenovan Avgust Starc, položaj v. d. namestnika političnega komisarja pa je zasedel Rudi Zupan.³⁰ Nova mornariška formacija je imela enake naloge kot bataljon.

Do sprememb je prišlo tudi v sami Mornariški grupi pri IX. korpusu. Major Janez Tomšič, poveljnik Mornariške grupe, je bil premeščen na položaj poveljnika Pomorske komande severnega Jadrana. Za novega poveljnika Mornariške grupe je bil imenovan major Baldomir Saje iz GŠ NOV in POS, ki je dolžnost prevzel 6. februarja.³¹

Bojna pot Mornariškega odreda se je pričela z nemško ofenzivo v severni Primorski, poimenovano »Rübezahl«, ki je potekala v treh fazah in je bila prvenstveno usmerjena v uničenje partizanskih oskrbovalnih skladišč in bolnišnic, da bi se s tem zmanjšala operativna sposobnost enot IX. korpusa.³² Prva faza ofenzive se je začela 7. februarja 1945 in je bila usmerjena

28 Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 640–43.

29 »Odredba Glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 23. januarja 1945 štabom IX. korpusa NOVJ in Prvega pomorskega obalnega sektorja o preimenovanju mornariškega odreda in prvi bataljon mornariške pehote,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem*, knjiga 1 (18), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc (Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede, 1995), 335–36.

30 ARS, SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1393, Odredba Mornariške grupe pri IX. korpusu NOV in POJ št. 128, 28. 1. 1945.

31 Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 654–56.

32 »Povelje višjega vodje SS in policije v Operacijski coni Jadransko Primorje z dne 2. februarja 1945 komandi 10. SS policijskega polka za akcijo Rubezahl na območju Trnovskega gozda,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni*

v sektor Ajdovščina–Dol–Otlica–Predmeja–Trnovo–Šempas. Mornariški odred je bil dan po začetku ofenzive vključen v sestav 18. slovenske narodnoosvobodilne udarne brigade (Bazoviška brigada) kot brigadni bataljon. Ob vključitvi odreda v Bazoviško brigado je njegova prva četa dobila ukaz za zasedbo Oblega vrha, druga četa pa se je nahajala na Predmeji v bližini štaba XXX. divizije. Pripadniki Mornariškega odreda so na Oblem vrhu vztrajali do 11. februarja. Nemška ofenziva bi se tega dne sicer morala končati, a najbrž ni potekala povsem po načrtih, saj je bila podaljšana za nedoločen čas. Glavna naloga nemških enot je bil skoncentrirani napad na naselje Vojsko.³³ Bazoviška brigada je v noči na 13. februar izvedla premik na Vojsko. Nemške enote so do 15. februarja prodrle do linije Čepovan–Lokve–Mala Lazna–dolina Belce. Mornariški odred je istega dne posedel položaje ob cesti Mrzla Rupa–Vojsko, kjer je skupaj s 5. bataljonom Bazoviške brigade varoval Vojsko pred prodorom nemških enot iz Idrije in Otlice preko Mrzle Rupe. V jutranjih urah naslednjega dne je približno 300 nasprotnih vojakov prodiralo proti položajem odreda. Njegovi pripadniki so pustili, da se nasprotnik približa njihovim položajem, nato pa so ga odločno napadli. Po začetnem neuspehu so se nasprotni sile reorganizirale in ponovno napadle Mornariški odred, ki se je skupaj s 5. bataljonom umikal ob cesti Vojsko–Na Ogalcah. Sredi dneva je prišlo do novega spopada, ki se je končal z umikom prodirajočih sil. Bazoviška brigada je uspela na vsem svojem operativnem območju ustaviti manevre nasprotnika proti položajem njenih enot. Zaradi stalnega partizanskega pritiska so se nemške enote morale umakniti na svoje izhodiščne položaje. S tem je bila končana druga faza ofenzive »Rübezahl«.³⁴

na Slovenskem, knjiga 1 (18), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc (Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede, 1995), 843–44.

- 33 »Povelje višjega vodje SS in policije v Operacijski coni Jadransko Primorje z dne 11. februarja 1945 komandi 10. SS policijskega polka za podaljšanje akcije Rubezahl na območju Trnovskega gozda,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem*, knjiga 1 (18), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc (Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede, 1995), 848.
- 34 »Poročilo štaba XXX. divizije z dne 24. februarja 1945 štabu IX. korpusa NOVJ o situaciji in bojni aktivnosti podrejenih enot v februarju,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem*, 619; Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 657–60.

Mornariški odred je bil 17. februarja napoten na počitek na Vojsko, kjer je preživel štiri dni. V tem času je poveljstvo IX. korpusa pripravilo načrte za protinapad. XXX. divizija je dobila ukaz za napad na nemške postojanke na robu Trnovskega gozda in v Vipavski dolini. Prva akcija je bila usmerjena proti Trnovem. Ko so bile vse za napad določene enote na svojih izhodiščnih položajih, je bilo ugotovljeno, da so se nasprotnne enote umaknile proti Grgarju. Pot v Vipavsko dolino je bila tako prosta, zato so enote IX. korpusa dobile nalogo, naj napadejo nasprotnika v dolini. Bazoviška brigada naj bi uničila postojanko Tabor. Njeni bataljoni so se razmestili med Črničami in Potočami. Postojanka je bila 25. februarja zavzeta praktično brez boja. Sledili pa so spopadi, ki so se razvili praktično na celotni liniji Ajdovščina–Šempas. Pripadniki Mornariškega odreda so 26. februarja zjutraj zavzeli položaje zahodno od zaselka Lozarji in napadli nemško enoto, ki je štela približno 300 mož. Po zaustavitvi prodirajoče nemške kolone je odred izvedel premik na položaje nad Lozarje. Naslednji dan se je odred ponovno spopadel z nemško kolono in jo prisilil, da se umakne proti izhodiščnim položajem. 28. februarja je štab XXX. divizije podrejenim enotam izdal ukaz, da se umaknejo iz Vipavske doline in zasedejo nove položaje ob robu Trnovskega gozda, med Ravnico in Oblim vrhom. Mornariški odred je imel svoje položaje med Krnico pri Vitovljah in Čavnom.³⁵

V trenutkih bojnega zatišja je nemška stran pripravila načrt za tretjo fazo ofenzive »Rübezahl«. 2. marca 1945 je bil oblikovan Združeni odred Löwe, ki sta ga sestavljali bojni skupini Zuschneid in Köstemann.³⁶ Dne 4. marca je prodor nemških sil proti Lokvam prisilil Bazoviško brigado, da se je umaknila s svojih položajev proti Laznam. Brigadni bataljoni so zavzeli položaje na liniji Lokve–Lazne, Mornariški odred pa je ostal na koti 1046 v brigadni rezervi. Nemški bojni skupini sta izvedli taktično uspešen manever in sklenili obroč okoli Bazoviške in Kosovelove brigade. Brigadi sta brez Mornariškega odreda in še nekaterih drugih enot skušali prebiti obroč pri Mrzli Rupi. Sledila je sprememba načrta in brigadi sta se skušali

35 Pomorski muzej Sergej Mašera Piran, (PMSMP), fond Mornariška grupa pri IX. korpusu, Osnivanje i razvoj (od 1. POS-a do POK Trst), 29. 10. 1945, 7–8; Bavec, *Bazoviška brigada*, 446–52.

36 »Ukaz višjega vodje SS in policije v Operativni coni jadranskega Primorja z dne 2. marca 1945 za formiranje Združenega odreda 'Löwe',« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem*, knjiga 2 (19), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc (Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede, 1997), 753.

premakniti preko Gorenje Trebuše na Vojsko. Zaradi nasprotnikove zasede so ti partizani obtičali v grapi Trebuščice ves dan. Štab XXX. divizije je nato poslal divizijsko rezervo v napad na Gorenjo Trebušo; s tem se je sprostil nemški pritisk in brigadi sta se lahko izvlekli iz grape ter se napotili na Vojsko. Mornariški odred se je medtem skupaj s spremljevalno četo in štabnimi odseki Bazoviške brigade iz kote 1185 umaknil na Vojsko, kjer je pričel nadzorovati cesto Idrija–Vojsko. Celotna Bazoviška brigada se je ponovno zbrala na Vojskem 7. marca 1945. Z uspešnim umikom Bazoviške in Kosovelove brigade se je tudi končala tretja faza ofenzive »Rübezahl«. Nemške enote so v ofenzivi zasedle deset postojank na robu Trnovskega gozda, iz katerih so si prizadevale nadzorovati prehode iz osvobojenega ozemlja IX. korpusa proti Soški dolini, Vipavski dolini in na Notranjsko. 13. marca je krenila nemška izvidniška kolona iz Idrije proti Vojskarski planoti. Pripadniki Mornariškega odreda so se za boj razmestili po položajih med Rovtarjevim hribom in koto 1061. Okrog 15. ure se je razvnel boj, v katerem pa partizani Bazoviške brigade niso uspeli nasprotnika potisniti proti izhodišču. Ob pomoči okrepitev iz XXX. divizije jim je to uspelo šele naslednji dan. Poveljstvo mornarice NOVJ je v času omenjenega spopada odločilo, da se major Slavko Kavšek, načelnik štaba Mornariške grupe, premesti v štab mornarice, na njegovo dolžnost pa je imenovalo poročnika Franca Dermoto, poveljnika Mornariškega odreda Koper. Zamenjava za poročnika Franca Dermoto v Mornariškem odredu je bil kapetan Edvard Logar.³⁷ Štab IX. korpusa je po koncu nemške ofenzive sklenil, da bo izvedel protiofenzivo, s katero bi partizanske enote potisnile nemške enote iz njihovih postojank v Trnovskem gozdu. V bojih so sodelovali tudi pripadniki Mornariškega odreda.

Po izkrcanju zahodnih zaveznikov v južni Franciji avgusta 1944 je bila nevarnost njihovega izkrcanja v severnem Jadranu morda manjša, a je nemško vrhovno vojaško poveljstvo še nadalje utrjevalo obalo, skupaj s civilno upravo pa skrbelo za graditev več utrjenih linij.³⁸ Nemško vrhovno poveljstvo se je tudi jasno zavedalo, da obramba severnega Jadrana ne bo učinkovita, dokler se bodo v zaledju predvidenih obrambnih položa-

37 PMSMP, fond Mornariški odred Koper, Mornariška grupa pri IX. Korpusu NOV in POJ štabu MOK, št. 271, 15. 3. 1945. Vojaška situacija v slovenski Istri Francu Dermoti ni dovoljevala poti proti položajem Mornariške grupe IX. korpusa pri Cerknem, zato je do konca vojne ostal pri Mornariškem odredu Koper kot pripadnik grupe.

38 Tone Ferenc, »Priprave na konec vojne,« v: *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996), 9.

jev zadrževale močne partizanske sile. Ker pa so bili dotedanji poskusi uničenja enot IX. korpusa neuspešni, so za njihovo uničenje pripravili podroben načrt ter za njegovo izvedbo angažirali tako število vojaštva, kot ga niso še nikoli dotlej. Ofenziva je bila sestavljena iz dveh delov. V prvem delu, ki je bil poimenovan »Frühlingsanfang«, naj bi očistili Cerkljansko in Gorenjsko, v drugem delu, poimenovanem »Winterende«, pa Trnovski gozd, Banjško planoto ter Čepovansko dolino.³⁹ Štab IX. korpusa se je ob pričetku nemškega ofenzivnega delovanja nahajal, skupaj z vodstvom Mornariške grupe in nekaterih drugih enot, na desni strani Idrije. Nemški pritisk in vzpostavitev zaporne črte sta bila tako nenadni dejanji, da so se partizani, zavezniška misija pri štabu korpusa ter nekateri politični organi s težavo umaknili iz Cerknega preko Zakriža in Šentviške Gore v Gorenjo Trebušo. Skoraj istočasno, ko so nemške in kolaborantske enote obkoljevale Cerkljansko, so enote, ki so sestavljale ofenzivo »Winterende«, pričele obkoljevati Banjško, Šentviško, Trnovsko in Vojskarsko planoto. Načrt je bil, da zasedejo izhodiščne položaje na robu planot in nato s koncentričnimi napadi skušajo uničiti partizanske enote na tem področju. Predvsem je bila na udaru Bazoviška brigada, ki je imela svoje položaje pred Colom. Najpomembnejša taktična točka njenih položajev je bil Sinji vrh, ki je v naslednjih dneh med hudimi boji večkrat zamenjal »gospodarja«. 25. marca je Mornariški odred zasedel položaje južno od Tisovca, na območju kote 1068. S teh položajev je odred nadzoroval Malo goro, okrepljeni vod odreda srednji odsek ceste Col–Mrzla Rupa, mornariška zaseda pa moči voda pa poti, ki so vodile iz Idrijske Bele proti Colu in Predmeji. Zaradi težavne vojaške situacije se je Mornariška grupa pri IX. korpusu skrčila na le dva člana, poveljnika majorja Baldomirja Sajeta in njegovega namestnika, Avgusta Starca. Preostali pripadniki grupe so odšli na položaje štaba Bazoviške brigade. Tam se je 30. marca skupaj s štirimi novimi mornarji, ki so prispeli z Bele krajine, zbralo 36 mornarjev, ki naj bi se priključili Mornariškemu odredu. Istega dne je v Mornariško grupo prispel nov politični komisar Viljem Klemenc.

Nemški pritisk je prisilil štab IX. korpusa k iskanju rešitev. Odločil se je za delitev na tri kolone in preboj v smereh proti Pivki, Banjški planoti in preko Vojskarske planote in Šebreljske planote na Cerkljansko. Tako so bile partizanske enote okretnejše in hitrejš, kot če bi se skušale prebiti v eni sami koloni. Smer na Cerkljansko je bila določena koloni, ki so jo sestavljali štab korpusa, XXX. divizija brez Kosovelove brigade,

39 Stanko Petelin, *Osvoboditev slovenskega Primorja* (Nova Gorica: Soča, 1965), 113.

Gradnikova brigada, Mornariški odred, artilerija IX. korpusa brez topov ter pripadniki raznih oblastnih ustanov in organov. Še pred poskusom preboja je bila iz raznih štabnih odsekov in oddelkov formirana štabna četa, ki sta jo vodila poveljnik in politični komisar Mornariške grupe. Kolona XXX. divizije je na pot krenila 31. marca ob 22. uri. Pri tem pohodu pa ni sodeloval Mornariški odred, ki je iz neznanih razlogov ostal na svojih položajih na koti 1068. 36 pomorščakov, ki so bili iz Mornariške grupe napoteni v Mornariški odred, se ni priključilo odredu, temveč prištabnim enotam Bazoviške brigade in so v njenem sestavu ostali do konca ofenzive. Na območju Vojskarske planote je kolona zašla v pas nasprotnikovih globinskih zased. V bojih, ki so potekali od jutra do noči 1. aprila, je bilo na partizanski strani veliko padlih, med njimi tudi poveljnik Mornariške grupe pri IX. korpusu, major Baldomir Saje. Štab Mornariškega odreda se je potem, ko je ostal sam na položajih, samoiniciativno odločil za premik odreda v smeri ostalih enot XXX. divizije. Odred je dne 1. aprila zjutraj prispel v Razazije zahodno od Vojskega, kjer je naletel na 3. bataljon Gradnikove brigade. Dve uri kasneje so pripadniki odreda skušali z ostalimi divizijskimi enotami nadaljevati premik proti severu, a so se zaradi napada nasprotnika vrnili na stare položaje, s katerih so se poskusili prebiti na Vojsko. Ker pa je bilo Vojsko že v nemških rokah, so se umaknili v okolico Mrzle Rupe. Štaba IX. korpusa in Bazoviške brigade sta se nato odločila za premik enot na Šentviško planoto. S tem so presenetili nasprotno stran, tako da se je večina partizanov brez boja umaknila izven območij zased. Mornariški odred se je v noči na 2. april premaknil iz položajev pri Mrzli Rupi mimo Vojskega v zaselek Na Krnicah. 3. aprila zjutraj so pomorščaki prečkali Idrijco pri Otaležu. Pot proti južnim zaselkom Davče so zaradi konspiracije nadaljevali zvečer. Pred pohodom je bil sklenjen dogovor, da se v primeru ponovnega napada nasprotnih sil enota zbere na Črnem vrhu. 4. aprila je med premikom odred naletel na nemško kolono, ki ga je presekala na dva dela. 13 pripadnikov Mornariškega odreda se je s poveljnikom odreda uspela prebiti na Črni vrh, skupina 25 pripadnikov Mornariškega odreda pa se je vrnila nazaj proti Trnovskemu gozdu. Skupina na Črnem vrhu je 7. aprila dobila informacijo, da se je dan prej Bazoviška brigada vrnila na Vojsko, in se je takoj napotila na njene položaje, ki pa jih je dosegla šele 10. aprila. Tam se je že nahajala druga skupina ter 16 od 36 pripadnikov Mornariškega odreda, ki so ofenzivo preživeli skupaj s prištabnimi enotami brigade. Mornariška grupa pri IX. korpusu je imela pred pričetkom ofenzive proti

enotam korpusa na Trnovski planoti 128 pripadnikov, po končani ofenzivi pa jih je imela le še 86.⁴⁰

Po koncu nevarnosti je štab IX. korpusa ponovno osamosvojil Mornariško grupo in ji dodelil Mornariški odred. Štab IX. korpusa se je tudi strinjal, da poročnik Ratko Pečovnik začasno prevzame dolžnost poveljnika Mornariške grupe. Mornariški odred je bil nato priključen zaščitnemu bataljonu štaba IX. korpusa, 15. aprila pa je bil neposredno podrejen Mornariški grupi. Istega dne je štab IX. korpusa tudi ukazal Mornariški grupi, naj se pripravi za premik na Kras in za izvršitev nalog pri osvobajanju Trsta in Slovenskega primorja.⁴¹

27. aprila je britanska 8. armada prekoračila reko Adižo in pričela prodirati proti Trstu. VŠ NOV in POJ je tega dne poslal štabu 4. armade brzojavko, ki je zahtevala angažiranje 30. in 31. divizije IX. korpusa v bojih za Trst.⁴² Tako so bile tudi enote IX. korpusa vključene v »tekmo za Trst«.

Hkrati so potekale priprave na vstajo v samem mestu. V ta namen je bil februarja 1945 Trst razdeljen na štiri sektorje, za katere so bili imenovani štabi. Vsak sektor je imel tudi svoje delavske bataljone in akcijske skupine, katerih osnovna naloga je bilo zbiranje orožja. Aprila 1945 je imela Komanda mesta Trst okrog 3000 borcev, organiziranih v šestnajstih bataljoni in eni samostojni četi.⁴³ Nekaj pripadnikov Mornariške grupe je bilo napotnih v Trst in so okrepili sektorske enote. V mestu je deloval Adolf Kalčič, ki je imel s svojo skupino nalogo, da ob vstaji prevzame upravo nad kapi-

40 SI AS 1848, t. e. 74, a. e. 1387, Vili Klemenc: Učešče Mornaričke grupe IX. korpusa u borbama za oslobođenje slovenačkog Primorja, 6; »Poročilo štaba 30. divizije z dne 28. marca 1945 štabu IX. korpusa o bojih na območju Col – Predmeja,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem*, knjiga 2 (19), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc (Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede, 1997), 202; »Poročilo štaba 18. SNOUB Bazoviška z dne 20. aprila 1945 štabu 30. divizije o bojni aktivnosti v marcu in prvi polovici aprila,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem*, knjiga 2 (19), 455; Klanjšček, *Deveti korpus*, 401; Petelin, *Osvoboditev slovenskega Primorja*, 148–49; Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 674–92.

41 Klanjšček, *Deveti korpus*, 193; Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 694.

42 Petelin, *Osvoboditev slovenskega Primorja*, 196.

43 »Ukaz Komande mesta Trst z dne 29. aprila 1945 podrejenim štabom sektorjev za oboroženo vstajo in sodejstvovanje z enotami 4. armade Jugoslovanske armade,« v: *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem*, knjiga 2 (19), ur. Jože Novak et al. (Ljubljana: FDV, 1997), 601.

tanijo tržaškega pristanišča in luškimi zastopstvi med Trstom in Tržičem. V Trst sta bila napotena tudi politični komisar čete Mornariškega odreda Slavko Cesnik in še en pripadnik odreda. Ker se iz mesta nista javila, sta jima 23. aprila sledila politični komisar Mornariške grupe Viljem Klemenc in informativni častnik Mornariškega odreda. Po prihodu v Trst štiri dni kasneje sta bila vključena v štab bataljona 2. tržaškega sektorja, ki je med vstajo deloval v blokadi utrdb Sv. Ivan in Sv. Just.⁴⁴

Preostali pripadniki Mornariške grupe in Mornariškega odreda niso neposredno sodelovali v bojih za Trst. 1. maja zjutraj so se s Predmeje napotili preko Ajdovščine in mimo Šanjela v Sežano. Enoto je vodil operativni častnik Mornariške grupe, poročnik Ratko Pečovnik. 2. maja zjutraj so že bili v Trstu in vzpostavili stik s Pomorsko obalno komando Trst (POKT), kakor se je preimenoval I. POS. POKT je vodil Kazimir Renčelj, politični komisar pa je bil Viljem Klemenc. Mornariški odred je pričel izvajati naloge, ki jih je predvidel GŠ NOV in POS. Odred je bil razdeljen na dve skupini: prva je zasedala vse mornariške objekte v pristanišču in javna skladišča, druga pa ladje, ki so ostale v pristaniščih. Isti dan je bila vzpostavljena tudi luška kapitanija Trst, pomorska milica pa je prevzela nadzor nad pomorskim potniškim in tovarnim prometom. Signalno postajo na vhodu v tržaško pristanišče so zasedli pripadniki voda za zveze Mornariškega odreda. Ustanovljen je bil tudi štab POKT-a. Načelnik štaba je postal poročnik Ratko Pečovnik, operativni častnik Mario Segolin, namestnik političnega komisarja Rudi Zupan, personalni referent Dušan Ravhekar in finančni referent Janez Kržišnik, vsi pripadniki Mornariške grupe pri IX. korpusu.⁴⁵ Patruljni čoln PČ-8 pod poveljstvom Pera Čubranića je bila prva partizanska ladja, ki je priplula v tržaško pristanišče. Omeniti velja, da je bila tistega dne, 5. maja 1945, pred pristaniščem gosta mreža minskih polj ter da severnega Jadrana še niso zapustile vse nemške vojaške ladje, tako da plovba proti Trstu ni bila brez nevarnosti.⁴⁶

44 Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 767–68.

45 Ibid., 783–85; Terčon, *Usidrali smo se na morje*, 62.

46 Dušan Vesić, »PČ-8 je prvi vplul v Trst,« v: *Morje gneva in svobode: zbornik partizanske borbe na Jadranskem morju*, ur. Čiro Čulić (Ljubljana: Borec, 1961), 229–31.

Mornariški odred NOVJ Koper

23. septembra 1944 je štab IX. korpusa posredoval Komandi istrskega vojnega področja (KIVP) odredbo GŠ NOV in POS, s katero jih je seznanjal z delovanjem posebnega oddelka mornarice pod poveljstvom majorja Janeza Tomšiča, ki ima za nalogo pripraviti vse potrebno za formiranje mornariške enote na obalnem sektorju Slovenskega primorja in Istre. V odredbi je bilo zapisano pričakovanje, da bo KIVP nudila vso pomoč pri ustanovitvi te enote.⁴⁷ Za formiranje mornariške enote je bil določen poročnik Franc Dermota, ki je 24. septembra prispel na položaj KIVP na Sviščakih in se takoj lotil svojega dela. Za pomoč pri organizaciji obveščevalne službe v Istri mu je bil dodeljen kapetan Edvard Logar.⁴⁸ Kdaj sta se poročnik Franc Dermota in kapetan Edvard Logar še z dvema mornarjema odpravila iz Sviščakov proti Istri, ni povsem znano, dejstvo pa je, da je bila skupina 15. oktobra že pri Komandi mesta Koper (KMK), ki se je nahajala v bližini Topolovca v dolini reke Dragonje. Še isti dan se je skupina premaknila v Lopor, ki velja za kraj ustanovitve Mornariškega odreda NOVJ Koper (MOK), čeprav enota 15. oktobra še ni nosila tega naziva.⁴⁹ Poročnik Franc Dermota je sicer predlagal, da bi se enota imenovala Mornariška skupina pri KMK in je ta naziv tudi uporabljal v svoji korespondenci.⁵⁰

Pripadniki mornariške enote so se v svojem delovanju naslonili na KMK, ki je imela v slovenski Istri že izgrajeno mrežo sodelavcev. Tudi v političnem smislu so bili podrejeni KMK. Uresničevanje nalog, zaradi katerih je bil ustanovljen MOK, je bilo sicer jeseni 1944 zaradi številčne nemške vojske na območju delovanja odreda precej oteženo. Bojni krst so mornarji doživeli 4. novembra, ko so bili skupaj s pripadniki KMK napadeni. Nasprotniku presenečenje ni povsem uspelo, saj so se zaradi pozornosti patrolj pravočasno umaknili na nove položaje in napad ni terjal nobenih žrtev.⁵¹ 6. novembra je bil izdan ukaz o poimenovanju mornariške enote pri KMK v Mornariški odred NOVJ Koper. Odredu je bilo dodeljeno območje

47 PMSMP, fond Mornariški odred Koper, Odredba štaba VII. Korpusa Komandi istrskega vojnega področja, št. 663, 23. 9. 1945.

48 PMSMP, fond Mornariški odred Koper, Informativni oficir mornarice za Istro MG pri IX. korpusu, poročilo št. 4.

49 Nadja Terčon, *Mornariški odred Koper* (Piran: Pomorski muzej – Museo del mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano, 2012), 20.

50 Pirih, *Pomlad na obali*, 128; Aleš Primožič, »France Dermota (1914–1988)«, *Železne niti* 12 (2015): 184.

51 PMSMP, fond Mornariški odred Koper, Mornariška skupina pri KMK MG pri štabu IX. korpusa, poročilo št. 15, 6. 11. 1944.

delovanja, ki se je raztezalo od Milj do reke Mirne. Na tem področju naj bi MOK izvajal akcije na morju, obali in kopnem ter organiziral prometno in tehnično službo, zveze ter flotiljo.⁵² Konec leta 1944 in v začetku leta 1945 so pripadniki MOK nadaljevali svoje delo v smeri prevzema oblasti na posameznih predelih obale. V začetku februarja so nemške enote pričele z obsežno ofenzivo s ciljem uničenja osvobodilnega gibanja v slovenski Istri. Odred se je nasprotniku uspešno izmikal, je pa približno 500 nemških vojakov obkolovalo bunker, v katerem se je nahajalo šest pripadnikov KMK. Ko je partizanom pričelo zmanjkovati streliva, je komandant KMK Franc Planinc - Frenk svojim borcem ukazal izpad iz bunkerja, sam pa si je, da ne bi padel v roke nasprotnika, vzel življenje. Izpad partizanom ni uspel in so bili zajeti ter odpeljani v koprsko zapore. Med prevozom je enemu pripadniku KMK uspelo pobegniti, za ostalimi pa se je sled izgubila v tržaški Rižarni.⁵³

Konec februarja je MOK izvedel drzno akcijo, s katero je opozoril na prisotnost slovenskih partizanov v slovenski Istri. Skupina pod poveljstvom Guerrina Degrassija - Darka je vdrla v Izolo ter iz urada Landschutza odnesla nekaj potrebne opreme.⁵⁴ 15. marca je prišlo do reorganizacije poveljstva MOK. Poročnik Franc Dermota je bil imenovan za novega načelnika štaba Mornariške grupe, na položaj poveljnika odreda pa je bil imenovan kapetan Edvard Logar.⁵⁵ Na samo delovanje odreda ta reorganizacija ni vplivala.

Konec marca 1945 je nemška vojska začela zmanjševati število postojank v slovenski Istri. Pripadnike postojank je premeščala na obrambne položaje pred 4. armado NOVJ, ki je prodirala iz hrvaške smeri proti Primorski in Trstu. Zmanjšanje vojaški pritisk v slovenski Istri je omogočil lažje in s tem bolj učinkovito delovanje odreda. V noči iz 14. na 15. april sta dve skupini pripadnikov MOK v Izoli napadli objekta policije in Landschutza. Kljub skromni oborožitvi sta bili obe skupini uspešni. Brez žrtev so zasegli puškomitraljez, brzostrelko, več kot 50 pušk, dve pištoli, strelivo in nekaj vojaške opreme.⁵⁶ Uspešna akcija je imela več pozitivnih učinkov. Morda je bil še bolj kot zaplenjeno orožje pomemben propagandni učinek, ki je

52 PMSMP, fond Mornariški odred Koper, MG pri štabu IX. korpusa MG Koper, 6. 11. 1944.

53 Pirih, *Pomlad na obali*, 166–73.

54 Tomšič, *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu*, 647–48.

55 PMSMP, fond Mornariški odred Koper, Mornariška grupa pri IX. Korpusu NOV in POJ štabu MOK, št. 271, 15. 3. 1945.

56 PMSMP, fond Mornariški odred Koper, Štab MOK štabu MG pri IX. korpusu, poročilo št. 16, 17. 4. 1945.

sprožil tudi mobilizacijski sunek. Novi vojaki so dnevno prihajali v odred. Poročnik Franc Dermota je v svojem poročilu iz 27. aprila zapisal, da je »Mornariški odred Koper s trenutnim stanjem usposobljen, da prevzame pomorsko oblast v vseh pristaniščih, ki spadajo v njegovo območje delovanja«. ⁵⁷

Pripadniki MOK so aktivno sodelovali pri osvobajanju krajev v slovenski Istri. Del pripadnikov odreda je sodeloval pri osvoboditvi Izole. Izhodiščni položaj za napad je predstavljala vzpetina nad vasjo Malija. Prvič so borci odreda poskusili z napadom v noči na 29. april. V samo mesto so prišli brez težav. Del borcev se je razmestil po položajih v Izoli, del pa je zasedel položaje ob cesti Koper–Piran. Preko dneva pa jih je presenetila nemška motorizirana kolona, ki se je umikala iz Pulja proti Trstu. Del pripadnikov odreda je napadel kolono, a se je po krajšem spopadu umaknil proti Maliji, enako pa so storili tudi tisti borci, ki so bili razmeščeni na položajih v Izoli. Akcija za dokončno osvoboditev Izole se je začela v noči iz 30. aprila na 1. maj. Nemški vojaki so se brez boja na čolnih umaknili v Trst. Še pred umikom pa so razstrelili pristaniški pomol in obalo. ⁵⁸

Izhodišče za napad na Piran je bila ravno tako Malija oz. njena bližnja okolica. Pripadniki MOK so se proti Piranu odpravili v noči na 1. maj. Na poti niso naleteli na odpor, saj so se nemški vojaki iz Pirana in Portoroža že umaknili. V Piranu je tako ostalo le nekaj karabinjerjev, ki pa niso vršili prehudega odpora. Partizanski borci so na glavni piranski trg vkorakali na praznik dela dopoldne. Zasegli so eno oboroženo trabakulo s protiavijskimi topovi, v Portorožu pa motorni čoln MAS. Toda s to akcijo mir še ni povsem nastopil. V noči po osvoboditvi je v piransko pristanišče priplula oborožena ladja s 44 nemškimi mornarji. Partizani so jih pričakali v zasedi in jih skupaj z barko zajeli. ⁵⁹ Poročnik Franc Dermota je 2. maja končno lahko poročal: »Mornariški odred Koper je dne 28.4. t.l. očistil od okupatorja Isolo in jo zasedel. Dne 1.5. je Odred zasedel mesta in pristanišča Piran ter Portorose. V Isoli in v Piranu in Portorosah je Odred prevzel Vojaško oblast tudi nad mestom. Isti dan so spostavljena zastopništva v sledečih pristaniščih: Koper, Isola, Piran in Portorose«. ⁶⁰

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Vid Vremec, Maks Zadnik in France Dermota, »Osvoboditev,« v: *Slovenska Istra v boju za svobodo, druga, dopolnjena izdaja*, ur. Vid Vremec (Koper: Založba Lipa, 1998), 689–90; Italo Dellore Gambini, *Isola d'Istria a ritroso nel tempo* (Pasian di Prato: Campanotto, 2000), 112.

⁵⁹ Vremec, Zadnik in Dermota, »Osvoboditev,« 690.

⁶⁰ PMSMP, fond Mornariški odred Koper, Načelnik štaba MG pri IX. korpusu komandantu 1. obalnega sektorja, prej šef MG pri IX. korpusu, 2. 5. 1945.

IZJAVA O DOSTOPU DO RAZISKOVALNIH PODATKOV

Članek temelji na arhivskih virih in literaturi, navedenih v seznamu virov in literature.

*Viri in literatura**Arhivski viri*

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

SI AS 1848, Deveti korpus narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, 1943–1945.

Pomorski muzej – Museo del mare »Sergej Mašera«
Piran – Pirano (PMSMP)

Fond Mornariška grupa pri IX. korpusu.
Fond Mornariški odred Koper.

Objavljeni viri

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, Tom VI, knjiga 16, ur. Fabijan Trgo. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1969.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom VIII, knjiga 1, ur. Fabijan Trgo. Beograd: Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1959.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom VIII, knjiga 2, ur. Fabijan Trgo. Beograd: Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1961.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Tom VIII, knjiga 3, ur. Fabijan Trgo. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1962.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, Tom XIII, knjiga 1, ur. Miloš Krstić. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1969.

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem, knjiga 1 (18), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc. Ljubljana: Oramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede, 1995.

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem, knjiga 2 (19), ur. Jože Novak, Bojan Belinger in Leon Smerajc. Ljubljana: Oramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede 1997.

Literatura

Bavec-Branko, Franjo. *Bazoviška brigada*. Ljubljana: Odbor Bazoviške brigade, Partizanska knjiga, 1970.

Biber, Dušan. *Tito – Churchill: strogo tajno*. Ljubljana: Delo, 1981.

Dellore Gambini, Italo. *Isola d'Istria a ritroso nel tempo*. Pasian di Prato: Campanotto, 2000.

Ferenc, Tone. »Kapitulacija italijanske vojske v Jugoslaviji.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 23, št. 1/2 (1983): 139–153.

Ferenc, Tone. »Priprave na konec vojne.« V: *Slovenija v letu 1945: zbornik referatov*, ur. Aleš Gabrič, 7–36. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996.

Filipčič, Rok. »Mornariški odred NOVJ Koper.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 3 (2010): 37–52.

Klanjšček, Zdravko. *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943–1945*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1999.

Marenčič, Zdravko. »Mornariški odred NOVJ Koper.« *Slovensko morje in zaledje* 7, št. 6/7 (1984): 7–38.

Petelin, Stanko. *Osvoboditev slovenskega Primorja*. Nova Gorica: Soča, 1965.

Pirih, Aldo. *Pomlad na obali: Komanda mesta Koper*. Koper: Občinski odbor ZZB NOV, Domicilni odbor Komande mesta Koper, 1990.

Primožič, Aleš. »Franc Dermota (1914–1988).« *Železne niti* 12 (2015): 165–194.

Terčon, Nadja. *Mornariški odred Koper*. Piran: Pomorski muzej – Museo del mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano, 2012.

Terčon, Nadja. *Usidrali smo se na morje: vzpostavitev slovenskega pomorstva 1945–1958*. Piran: Pomorski muzej – Museo del mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano, 2015.

Tomšič, Janez. *Narodnoosvobodilni boj na Jadranu in slovenski pomorščaki*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1974.

Vasiljevič, Jovan. *Mornarica narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1972.

Vesić, Dušan. »PČ-8 je prvi vplul v Trst.« V: *Morje gneva in svobode: zbornik partizanske borbe na Jadranskem morju*, ur. Čiro Čulić, 229–231. Ljubljana: Borec, 1961.

Vremec, Vid, Maks Zadnik in France Dermota. »Osvoboditev.« V: *Slovenska Istra v boju za svobodo*, druga, dopolnjena izdaja, ur. Vid Vremec, 679–694. Koper: Založba Lipa, 1998.

Operations of Partisan Naval Forces in Slovenia in the Final Year of the War

Summary

In the Slovenian Littoral and the coastal belt, the national liberation struggle had a somewhat different pace than in the rest of the eastern Adriatic. Whereas the first naval operations in Montenegro took place as early as the summer of 1941 and the Partisan navy was formally established in the autumn of 1943, the Partisan naval units in Slovenia were established only in the autumn of 1944. The key factors in the founding of naval units in Slovenia were the surrender of the Italian army in the autumn of 1943 and the fear that Anglo-American forces, after a landing in the North Adriatic, which was advocated particularly by the British prime minister, Churchill, and was in principle approved by the leader of the Yugoslav national liberation movement, Tito, would deny the right of the Slovenian and Croatian nations to territories on the eastern coast of the North Adriatic that were populated by the two nations and had been part of the Italian state after the end of the First World War. It was thus necessary to establish naval units that would take over military and naval authority in that territory before the arrival of Anglo-American forces.

In September 1944, a Naval Group was established in the IX Corpus; subsequently, a Naval Detachment was formed within. In the final year of the Second World War, these two naval units were involved in many battles against German units. German offensives took a heavy death toll in the Partisan navy, too. In mid-April 1945, the two units were sent to Trieste but did not directly take part in the fighting for the city itself. Its members were active in taking over naval authority in the port, however.

In the Istrian village of Lopar, the Koper Naval Detachment was established in the autumn of 1944, with an area of operations from Muggia to the Mirna river. As the number of its members rose, its operations gradually transcended the collection and analysis of intelligence data to include battle operations. At the end of the Second World War, the detachment was actively involved in liberating towns and villages in the coastal area of the Slovenian part of Istria. Thus, in the night before 1 May 1945, members of the detachment liberated Izola and Piran, then used confiscated military vessels to sail the free Slovenian sea.